

lom egy hiánypótló kötetel gazdagodott, melynek értékét növeli, hogy a tanulmányok angol fordítását is tartalmazza. Ajánlom e kötetet azoknak, akik áttekintést szeretnének nyerni az elmúlt 8 év reformfolyamatairól, amelyeknek köszönhetően Szlovákiát sok gazdasági szakértő „közép-európai kistigris”-ként jellemzi.

Lelkes Gábor

Az előkelő idegen. III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Összeállította Dobrovits Mihály. Dunaszerdahely, Lilium Aurum Kiadó, 2006, 310 p.

Kezembe fogva a könyvet az jutott eszembe, milyen jó lenne, ha visszaadná annak a rendkívül jó hangulatú konferenciának a légkörét, amelyre bizonyára sokan szép emlékekkel gondolunk vissza. A kötetben szereplő tanulmányok sokfélék. Bemutatásukra ennek megfelelően többféle szempont is kínálkozik:

a) Tematika: közvetlenül Vámbéry, a Kelet-kutató tudós munkásságához és személyéhez kapcsolódó tanulmányok, illetve a korabeli társadalmi-kulturális viszonyokhoz, Vámbéry kutatási témájához, a Közép- és Kelethez, a „zsidótémához” kapcsolódó tanulmányok. b) Műfaj: tudományos tanulmányok, ismeretterjesztő és egyéb írások. c) Kronológia: az a fesztáv, amelyen a kötet írásai átívelnek, napjainktól egészen az időszámításunk előtti időkig ér. d) A kutatók származása szerinti besorolás: hazai, magyarországi és más külföldi szerzők írásai; a szerzők között akadémikus és egyetemi hallgató egyaránt szerepel. e) A kötetben való megjelenés sorrendje. Írásomban ez utóbbi szempont alapján mutatom be a dolgozatokat.

Bujna Zoltánnak a szó szoros értelmében élményszerű beszámolója (*Vámbéry túrakerékpáros expedíció, 7–30. p.*) a könyvbenli tudományos tanulmányokhoz képest más jellegű olvasmány, de érdekes színfoltja a kötetnek. A sportoló-szerző, „biciklis dervis” arra vállalkozott, hogy mintegy 140 évvel Vámbéry után – 80 nap alatt kerékpáron, többé-kevésbé Vámbéry útvonalát követve – megismételje a nagy előd útját.

Dobrovits Mihály tanulmányának címe *Deguignes Magyarországon* (31–46. p.). A szerző a Vámbéry előtti Kelet-kutató nemzedék ismeretét veszi górcső alá. Terjedelmi korlátok miatt azonban „beéri” a kínai források felhasználása körül történtek részleges bemutatásával. A francia arisztokráciának Kína iránti rajongása európai kordivatot teremtett. E rajongás előzménye pedig a jezsuiták kínai missziója volt. Az ő tevékenységük kapcsán ismerte meg először az európai közvélemény Kínát. Ez a megismerési folyamat azonban korántsem volt sűrűlódásokról mentes. A Kínát hosszú idő után először újra felfedező jezsuiták ugyan jelentős szerepet játszottak abban, hogy közelebb hozzák egymáshoz a két kultúrát, módszereik azonban nem nyerték meg a pápai kúria tetszését. Egyebek mellett ennek a kérdésnek a részleteibe is beavat a szerző.

A Kínát megismerő folyamat terméke egy hatalmas mű volt, amelynek hatásával – különösen pedig magyarországi recepciójával – részletesen is foglalkozik Dobrovits. Éppen harmadfél évszázada, 1756 és 1758 között jelent meg Párizsban, öt kötetben Joseph Deguignes nagy műve, a *Histoire générale de Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux*, az első olyan mű, amely az ázsiai lovas-nomád népekre vonatkozó nyugati leírások és a kínai történeti források egybevetésén alapult. E műnek köszönhetünk számos olyan „közhelyet”, toposzt, amelyet az európai történetírás napjainkig használ.

Hazai György professzor tömör tanulmányában (*Egy oszmán-török mesegyűjtemény kiadásához, 47–49. p.*) egy különleges Vámbéry-könyv sorsának most már minden bizonyonnyal szerencsés kimenetelű beteljesedéséről számol be.

Az *Ezeregy éjszaka* című mesegyűjtemény felfedezése arra ösztökölte a kor Kelet-kutatóit, hogy további hasonló források után kutatassanak. A nekibuzdulást hamar siker koronázta. Egy jeles francia tudós, Antoine Galland – egyben az *Ezeregy éjszaka* francia fordításának elkészítője az Oszmán Birodalom fővárosában való kutatása során nem kis szerencsével – egy hasonló, páratlan perspektívákat ígérő, oszmán-török nyelven íródott mesegyűjteményre bukkant.

Kortársa, Petis de la Croix néhány évvel később Franciaországban fordításban közzétette a mesegyűjteményt, amely több kötetben jelent meg, s a kevéssel azelőtt napvilágot látott *Ezeregy éjszaka meséi*hez hasonlóan méltó fogadtatásban részesült. Amíg az *Ezeregy éjszaka* az elmúlt századok folyamán az európai mesekultúra szerves részévé vált, az oszmán világban keletkezett mesegyűjteményt a francia fordítás megjelenése után nem kísérte további érdeklődés. Jóllehet, az ugyancsak megérdemelte volna. Éppen Vámbéry Ármin érdeme az, hogy a mű megérhette második felfedezését.

A *Szamanidák származásáról* (50–79. p.) című tanulmány szerzője, Kamoliddin S. Sz., rendkívüli tudományos megalapozottsággal elkészített dolgozatában a Szamanida-dinasztia történetével foglalkozik. A tanulmány tudományosságáról tanúskodik a felhasznált irodalom tekintélyes jegyzéke, amely közvetlen forrásokra és szakirodalomra tagolódik. Mindkettő különféle nyelveken – pl. orosz, török, bolgár, német, angol, kirgiz, francia, örmény – megjelent anyagokat tartalmaz. Ezenfelül, minden egyes megállapítás több forrás idézésével is igazolt. A dolgozathoz meg tudhatjuk, hogy e dinasztia története Közép-Ázsia középkori történelmében kiemelkedő helyet foglal el. A Szamanidák számtalan leszármazottja kormányzott a IX. és X. század folyamán Buharában és más városokban.

A szerző a dinasztia történetét a legrégebb időkig vezeti vissza. Véleménye szerint a görög-macedón „megszállás” alól való felszabadulás után letelepedett, Közép-Ázsia nomádjainak leszármazottai voltak, akiknek Pahl (a középkori Balkh ’gazdag’) volt a nemzetségi földbirtokuk. Igen érdekes részét képezi a tanulmánynak a számos etimológiai elemzés (iráni, török és más keleti nyelvekből származó szavaké), levezetés és okfejtő érvelés. A szerző eredetileg orosz nyelven megírt tanulmányát Zsigmond Ártemisz Éva fordította magyarra.

Keller László *A buharai emirátus, avagy az Üzbég Köztársaság* (80–85. p.) című tanulmányában a buharai emirátus történetét tárja elénk, attól az időtől kezdve, amikor Vámbéry muszlim dervisként egy bokharai

hádzi karavánhoz csatlakozott 1863. március 28-án, hogy elérje Khivát.

A tanulmány, egyebek mellett, azt is bemutatja, hogy ír Vámbéry a buharai uralkodói dinasztia, a Mangit-dinasztia egyik leszármazottjáról, Muzaffar ad-Diról: „Az örökös zsarnokság az embereket annyira megfélélnkítette, hogy férfi és nő, még ha négyszemkőzt vannak sem merik az emír nevét anélkül kimondani, hogy hozzá ne tennék: »Isten éltesse százhusz esztendeig!« A szegény emberek nem is gyűlölik uralkodójukat, a kényúri önkény föl sem tűnik nekik, mert azt a fejedelmi méltóság szükséges alkatrészének tekintik” (80–81. p.). Vámbéry a következőképpen mutatja be Buharát: „nemcsak az európaira, hanem minden más idegenre nézve is igen veszélyesnek találtam, mivel a kormány kémrendszere már azon fokát érte el a tökéletességnek, melyen a népség elaljasodása állott” (82. p.).

A közelmúlt viszonyaival kapcsolatban a szerző megállapítása szerint „A »karimóvi rendszer« brutalitása Vámbéry korának Buharai Kánságához hasonlatos. Az elnyomás, a külföldiek mozgásának korlátozása, a személyi diktatúra jelei – akár a 19. századi despota városban, ahol Vámbéry Ármin még az életével játszott – lépten-nyomon felfedezhetők a mai Üzbég Köztársaságban is” (85. p.).

Kende Tamás *Oroszok és zsidók a kelet-európai összehasonlító történelemben* (86–102. p.) című tanulmányában számba veszi a kora újkori európai zsidóság történelemszemléletével, nemzettudatával, „a kollektív történelmi tudat hagyományával” foglalkozó összefoglalásokat. Megállapítása szerint ezeket nagyfokú végletesség jellemzi. Az említett munkák általában kitértek az ún. vérvádak és pogromok kérdésére, azok kortársi majd a szovjet korszakban folytatott történelmi, történettudományi megítélésére.

A szerző rámutat a 20. század eleji állami orosz zsidópolitika rekonstruálásában tapasztalható szemléleti eltolódásra. A korábbi zsidópolitika szerves részét képezték a vérvádak és pogromok is. A tanulmány érdekes megállapítása, hogy: „A magyarokról és az oroszokról szülő – nem csak zsidó – történelemben központi, sok mindent utólagosan is megmagyarázó funkciója van az újkori vér-

vádeseteknek, míg a csehekről szóló legújabb kori történelembe, történeti mitológiába ezek az esetek egyszerűen már nem fértek bele” (95–96. p.).

Kiss László tanulmányában Gáspár Ferenc világotutató orvosról emlékezik meg (*Útirajzához Vámbéry írt előszót*, 103–113. p.). A szerzőtől megtudhatjuk, hogy Gáspár Ferencnek *A Föld körül* c. hat díszes kötetben 1200 fényképpel és sok „színes és színezetlen műmelléklettel” ellátott nagy munkájához épp Vámbéry írt előszót.

Vámbéry 1906-os előszavában ezt írta: „[L]eírásai egyszerűek, világosak és mesterkéletlenek, az olvasóban azt a benyomást keltik, mintha ő maga látta és végigélte volna azokat” (idézi Kiss László, 104 p.). De hát ki is volt valójában Gáspár Ferenc, akinek útleírását az egyik legnagyobb magyar utazó, Vámbéry méltónak találta arra, hogy előszót írjon hozzá – teszi fel a kérdést önmagának a szerző. Az általa festett portréból megtudhatjuk, hogy Gáspár László Szilágyosomlyón, a mai Romániában született; e városnak azonban van nála híresebb szülőtte is. Ott született ugyanis 1533-ban somlyói Báthori István is, akít 1571-ben erdélyi fejedelemmé, majd 1576-ban lengyel királlyá választottak.

A fehér ember útja című mű 2. kötetében Gáspár nyolc oldalt szentel Vámbérynek (89–96. p.). Kiss László e Vámbéry-portréból a következőket emeli ki: „Vámbéry nehéz gyermekkorát ecsetelve, ezt írja orvos-elődöm: »valamely lassan fejlődő, de annál makacsabb betegség [alighanem Coxitis – K. L. megj.] következtében az egyik lába megsántult.»” (Kiss: i. m. 110. p.). Kiss e megállapításhoz a következőket fűzi: „Vagyis az orvosi képzettségű Gáspár, akinek többször volt alkalma látni járás közben Vámbéryt, megérsíti a II. (2004-es) Vámbéry-konferencián megfogalmazott véleményemet, azt ti., hogy Vámbéry nem béna, hanem sánta volt s e sántaság oka magában a csípőizületben rejtett” (i. m. 110. p.).

Kovács Attila *A Hamász a XXI. század küszöbén* (114–129. p.) című tanulmánya, akárcsak a nagy dunaszerdahelyi Kelet-kutató számos munkája, az adott kor számos aktuális közel-, ill. közép-keleti, az iszlám és a politika viszonyait meghatározó folyamatok

egy lényeges szegmensébe kínál betekintést. Esetünkben ez az Iszlám Ellenállási Mogalom, vagy ismertebb nevén a Hamász. A tanulmány azt veszi számba, hogy a palesztin, de szélesebb körben a közel- és közép-keleti iszlám radikalizmus egyik meghatározó szervezete, a Hamász, milyen választásokat ad a modern kor szerkezeti, ideológiai és technikai kihívásaira.

A szervezeti kihívások komplex csomagot képeznek; ezeket egyrészt az „izraeli faktor” okozza, közöttük említhetjük a szervezet feltelezett vezetőinek bebörtönzését; másrészt belső szervezeti okok váltják ki őket. Az ideológiai kihívásokkal volt és lesz a szervezetnek a legnehezebb szembenéznie. Az ideológiai alapoktól (Izrael állam megsemmisítése, a Jeruzsálem fővárosú önálló és a Hamász vezette palesztin állam létrehozása) a szervezet mára meglehetősen messzire került. A hangsúlyeltolódás következtében a szervezet mintegy hallgatólagosan elfogadja az adott állapotokat, Izrael állam létét, békekötést, demokratikus választási szabályokat. A technikai kihívásokkal kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy „nehéz volna találni még egy radikális iszlám mozgalmat, amely ilyen sokoldalúan és meglehetősen hozzáértéssel használná a technológia szinte minden ágát” (122. p.). Még akkor is így van, ha mindez – írja Kovács – elsősorban a haditechnikára érvényes.

Sárközy Miklós *Magyarok Persepolisban* (130–151. p.) című tanulmánya témájánál fogva az utazásokkal, útirajzokkal foglalkozó írások közé tartozik. A szerző azok előtt a nagy utazók előtt is tiszteleg, akik még Vámbéry előtt, ill. utána meglátogatták Persepolit, a dél-iráni nagyváros, Síráz közelében található egykori palotaváros romjait. Persepolistról megemlékezve jegyzi meg Sárközy, ott fogadták az Óperzsa Birodalom különféle tartományából érkező követségeket, hogy átvegyék azok fényes ajándékait. Vámbéry előtt e csodálatos helyen Maróthy István utazó, orvos járt. Belekarcolta nevét I. Dareios palotájának egyik ablakába, azaz bizonyíthatóan járt Persepolisban Vámbéry előtt. Vámbéry után pedig a Széchényi család egy kevéssé ismert tagja, Andor látogatta meg Persepolit. Vámbérynek köszönhetjük azonban – mutat rá a szerző –, noha nem is tel-

jesen tőle származik, az első szisztematikus, helyenként subjektív elemekkel fűszerezett leírást Persepolisről.

Seres István visszajáró vendége a Vámbéry-konferenciáknak; ez a kötetbeli tanulmányából (*Újabb adatok Kúnos Ignácnak az I. világháborús hadifogolytáborokban folytatott turkológiai kutatásaihoz*, 152–194. p.) is kitűnik. A tanulmányban megörökített események már Vámbéry halála után játszódtak le, de több szállal is kapcsolódnak Vámbéryhez. A tanulmány egy olyan, négy éven át tartó kutatássorozatról szól, amely leginkább csak a szűkebb – turkológiai – szakma berkeiben ismert. Az első világháború elején az osztrák–magyar fogságba esett orosz alattvalók közül kiemelték a tiszt és legénységi állomány muszlim vallású tagait. Az Osztrák–Magyar Monarchia különféle kedvezményekkel, ígérekkel igyekezett rábírní az Orosz Birodalomból érkező muszlim hadifoglyokat arra, hogy lépjenek át a török hadseregbe, és vegyék ki részüket az antant hatalmi dzsihádból, „szent háborúból”. A cári birodalom muszlimok lakta vidékeiről származó hadifoglyokat a Monarchia területén felállított 42 hadifogolytábor közül kettőben helyezték el. Az egyik, mintegy 8000 fős tábor Magyarországon volt, az Esztergom melletti Kenyérmezőn, a 30 000 főt is befogadó nagyobbikat pedig a csehországi Éger (ma Cheb) városa mellett hozták létre.

A Monarchia területén felállított hadifogolytáborokban az orosz alattvalókként fogságba került muzulmán katonák tudatos összegyűjtésére csak 1915-től került sor. A hadifogolytáborok felállítása soha vissza nem térő alkalmat adott a Monarchia vezető tudósainak, hogy antropológiai, nyelvészeti, népzenei és folklorisztikai kutatásokat végez-hessenek. A főként Ausztria és Csehország területén működő osztrák kutatók mellett a magyarok is tevékenyen kivették részüket a tudományos munkából. Többségüket az MTA tagjai tették ki, és közülük is talán a legnagyobb munkát a kiváló magyar turkológus, Kúnos Ignác végezte, aki 1915–1918 között több alkalommal is járt a két fogolytáborban. „Munkásságának egyik legérdekesebb és jobbára még ma is feldolgozatlan részét képezik az első világháborús hadifogolytáborok török ajkú katonái között végzett kutatásai”

(154. p.). Fő célja az egykori Krími Kánság északi területein élő nogájok nyelvének, a tengerparton élő, és az oszmán nyelvi és kulturális hatásnak jobban kitett krími törökségétől (a tulajdonképpen krími tatárokétól) megkülönböztető hangtani és szókincsbeli eltéréseknek a megállapítása volt. Hamar felismerte, hogy a krími törökség két fő tájszólását, amelyeket elsősorban az oguz, ill. a kipcsak nyelvekre jellemző hangtani eltérések és nem utolsósorban a két nyelvcsoport szókinccse különböztet meg, a gazdag népköltési anyagon keresztül lehet a legjobban tanulmányozni.

Bár később Kúnos a felgyűjtött népköltési anyaga nagy részét letisztázta, néhány kisebb ismertetéstől eltekintve a hatalmas anyag feldolgozatlan maradt. Kúnos – Seres szerint – csak két tanulmányt szentelt a hadifogolytáborokban végzett kutatásainak: a *Tatár foglyok táborában*, valamint a *Tatár foglyaink táborában* címűt, amely nagyrészt az előzőn alapul. Tanulmánya végén mintegy mellékletként Seres közreadja a vizsgált dokumentumokat, a tudósok egymás közötti levelezését (Kúnos és Simonyi Zsigmond), ill. a kutatás technikai feltételeinek biztosítása végett írott leveleket is.

Szvoboda Dománszky Gabriella tanulmányának címe *Schoefft Ágoston (Pest, 1809–London, 1888) pesti festő indiai útja (195–236. p.)*. A tanulmány Schoefft Ágostonnak, a XIX. századi magyar művészet kiemelkedő alakjának állít emléket, akit hazájában alig ismertek. Dománszky Gabriella írásából megtudhatjuk, hogy Schoefft nevét leginkább a Kőrösi Csoma Sándorral kapcsolatos kutatás tartotta fenn, mivel a festő indiai utazása során 1840 júniusában Kalkuttában lerajzolta az akkor már nemzetközi híru tudóst. (Sajnos a rajz elveszett, csak litográfált másolata maradt fenn.) E mű az egyetlen, amely megörökítette Csomát, minden más ábrázolás e műre megy vissza.

Az írás érdemi része Schoefftnek az Indiában eltöltött idejéről, itt festett egzotikus darabjairól szól, és egyebek mellett bemutatja a festő főművét, a *Lahore-i udvar* című hatalmas történelmi kompozíciót. Ahogy Dománszky Gabriella megállapítja, e kép esztétikai értéke sem megvetendő, de különösen jelentős mint történelmi dokumen-

tum, amely Pandzsáb (Punjab) grandiózus uralkodói udvarát a gyarmatosítás előtti utolsó pillanatban, az 1840-es évek elején ábrázolja.

T. Nyíri Mária tanulmányának címe *Enis Behiç Koryürek és magyar fia, Koryürek Péter* (237–263. p.). A tanulmány szűkebb értelemben egy többkultúrú és -nyelvű család, a Koryürek család két tagjának, apának és fiának sorsával foglalkozik. Az életpályák időben a 20. század első két harmadát érintik. A tanulmány közvetlenül ugyan nem kötődik Vámbéryhez, tágabb értelemben – a magyarországi turkológiai kutatások okán – mégis érdekes adalékként szerepel a témához.

Az apa, Enis Behiç Koryürek a 20. században költőként került bele a diplomácia-történetbe. Magyarországon a művészeteket kedvelő és művelő, széles látókörű diplomataként volt ismert. 1916-ban, még az első világháború alatt a budapesti török konzulátus vezetésére kapott megbízást. Hírnevét a nemzeti érzést kifejező költeményeivel alapozta meg. A török irodalomtörténészek az öt legjobb, szótagszámmal író költő között tartják számon. Egyetlen, Budapesten született és meghalt gyermekének, Hasan Argonak az élete érdekes példája a vegyes házasságból született, különböző vallású, nyelvű, más kultúrú értelmiségi sorsnak.

Vásáry István professzor nyelvi stílusában is rendkívül elegánsan, ugyanakkor hihetetlen magabiztossággal vezeti az olvasót tanulmányán keresztül, amelynek címe: *Cseles Márton őstörténeti feljegyzései (1695–98)* (264–291. p.). Írása tulajdonképpen tudománytörténeti gyöngyszem, egy olyan személyiségről, akinek – mint Vásáry professzor megállapítja – a tudományosság szempontjából nem túlságosan számottevő a munkássága, ugyanakkor tudománytörténeti szempontból érdekes hozadékot jelent tevékenységének feltárása.

Wágner Péter tanulmánya (*A politikai iszlám megjelenése Közép-Ázsiában, 292–308. p.*) az újabb időkbe vezet bennünket. A tanulmány célja az, hogy a legfrissebb szakirodalom segítségével megpróbálja körvonalazni a szovjet, azon belül is a közép-ázsiai iszlám néhány jellegzetességét. Bemutatja az 1970-es évekre megszilárduló belső intézményrendszert és a kezdetektől vele párhuzamosan, néha rejtve, néha nyilvánosan továbbbélő „nem-hivatalos iszlámot”, valamint az 1980-as évek elejétől jelentkező, a hatalmi képletet felborító politikai iszlám képviselőit. Mindezt egy nagyon plasztikus kép megrajzolásával teszi a szerző.

A könyv híven dokumentálja, milyen irányt vesz a Vámbéry-hagyomány kutatása, ápolása. Ajánlom minden rajongó és egyéb érdeklődő olvasó figyelmébe, mert meggyőződésem, nagy sikert arat.

Simon Szabolcs